

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2011 р. № 383 «Про затвердження Правил торгівлі у розстрочку фізичним особам» // Урядовий кур'єр. — 2011. — 5 травня. — С. 12—13.

6. Положення про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням: Затв. Постановою Правління НБУ від 30.04.2010 р. № 223. — <http://www.bank.gov.ua>

7. Банківські операції: Підручник: 3-тє вид., перероб. і доп. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. А. М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2008. — 608 с.

8. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін.. — К.: Молодь, Ін Юре, 2001. — 680 с.

УДК 332.14

М. І. Фащевський, д-р геогр. наук, проф.,
кафедри регіональної економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
О. В. Ольшанська, канд. екон. наук, доц.,
завідувач кафедри регіональної економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

НАУКОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РАЙОНОФОРМУВАННЯМ

У статті проаналізовано методологічні основи формування економічних районів. Визначені основні проблеми створення ефективної регіональної моделі господарства в умовах ринково-глобалізаційного економічного простору. Обґрунтовано наукові засади управління районоформуванням для визначення ефективних шляхів удосконалення просторової організації господарства в цілому.

В статье проанализированы методологические основы формирования экономических районов. Определены основные проблемы создания эффективной региональной модели хозяйства в условиях рыночно-глобализационного экономического пространства. Обоснованы научные основы управления районоформированием для определения эффективных путей совершенствования пространственной организации хозяйства в целом.

The article deals with the analysis of the methodological base of the formation of economic regions. The basic problems of creation of efficient regional economic model under the conditions of global market economic space have been defined. Scientific considerations of region zoning management for determining efficient ways of developing of spatial formation of the economy in whole have been substantiated.

Ключові слова: економічний район, управління районоформуванням, регіонально-просторовий розвиток, державна регіональна політика.

Ключевые слова: экономический район, управление районоформированием, регионально-пространственное развитие, государственная региональная политика.

Key words: economic region, region zoning management, regional-spatial development, state regional policy

Складний період ринкових трансформацій в економіці України та кризові явища, що виникли внаслідок затяжного періоду структурних перетворень в господарському комплексі, значні негативні наслідки цих процесів та реальна загроза перетворення їх в потужний дезінтегруючий фактор розвитку регіонів України — все

це закономірно ставить питання про шляхи подолання кризових проявів в соціальній та економічній сферах.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Значною мірою подолання цих проблем залежить від розробки науково обґрунтованої стратегії, концепції і державної політики економічного розвитку регіонів. Поглиблення теорії регіонально-просторового розвитку господарства, зокрема наукових засад формування економічних районів, дасть можливість розробити практичні рекомендації щодо обґрунтування шляхів вирішення економічних і соціальних проблем регіонів.

Формування економічних районів — це керований спосіб територіальної організації господарства шляхом управління територіальним поділом праці. Завдяки районоформуванню можна прогнозувати майбутній розвиток та територіальну структуру господарства, що ґрунтується на дії закономірностей, принципів і факторів розміщення продуктивних сил та управління їх розвитком у майбутньому. Таким чином, під районоформуванням національного господарського комплексу слід розуміти сучасний науковий підхід до територіальної організації господарства, який дає можливість визначити певні економічні та соціальні цілі розвитку територій, обґрунтувати засоби й механізми їх досягнення, тобто цілеспрямовано здійснювати формування районів згідно з поставленою метою. Цей підхід характеризується конструктивною спрямованістю районоформування на вирішенні сучасних і прогнозованих проблем у районах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Починаючи з кінця XIX — початку XX століття вчення про економічне районування набуло не лише пізнавального (наукового) значення, а розглядалось як один із засобів управління територіальною організацією господарства. Ідеї економічного районування набули практичного значення у зв'язку з розвитком господарства на базі плану електрифікації країни (ГОЕЛРО). Економічний район на той час визначався як «... своєрідна, по можливості економічно завершена територія країни, яка завдяки комбінації природних особливостей, культурних нагромаджень минулих часів і населення з його підготовкою до виробничої діяльності представляла одну з ланок загального ланцюга народного господарства» [12, с. 123].

Значний вклад у розвиток вчення про економічний район та економічне районування внесли М. М. Колосовський [7], П. М. Алампієв [1], А. Ю. Пробст [11], Я. Г. Фейгін [12], Е. Б. Алаєв [2], А. М. Колотієвський [6].

Ідеї економічного районування розвивались і українськими вченими — М. М. Паламарчуком та О. М. Паламарчуком [7], М. Д. Пістуном [10], В. А. Поповкіним [8, 9], Ф. Д. Заставним [3], С. І. Іщуком [4] та ін.

Якщо узагальнити визначені вченими ознаки економічного району, то найбільш суттєвими були: наявність територіально-виробничого комплексу, його цілісність, системність внутрішніх зв'язків, спеціалізація і комплексний розвиток.

П. М. Алампієв вважав найважливішими ознаками району цілісність, спеціалізацію і зв'язки [1, с. 11]. А. Ю. Пробст підкреслював наявність територіально-виробничого комплексу виробництв, що зв'язані між собою пропорційністю [11, с. 10]. Я. Г. Фейгін робив наголос на наявності галузей спеціалізації і структурі господарства [12, с. 13]. Е. Б. Алаєв вважав суттєвими ознаками району насиченість об'єктами, взаємозв'язаність, цілісність [2, с. 67]. В. А. Поповкін найістотнішими ознаками району вважав географічну цілісність та економічну спільність [8, с. 74].

Разом з тим, слід зазначити, що багато проблем, які стосуються управління районоформуванням та вдосконалення територіальної організації генеральних економічних районів країни в умовах зростання міжрегіонального та глобального поділу праці, залишаються невирішеними. Ефективне функціонування крупних районних господарських комплексів вимагає високої внутрішньо- та міжрегіональної інтеграції усіх елементів таких комплексів, зменшення їх фрагментарності та відокремленості.

Таким чином, в нинішніх умовах зростає актуальність подальшої розробки методологічних засад та практичного здійснення економічного районування України як основи створення майбутньої ефективної регіональної моделі господарства в умовах ринково-глобалізаційного економічного простору та вдосконалення адміністративно-територіального поділу країни. Сучасні територіальні проблеми України збігаються з загальноєвропейськими та загальносвітовими проблемами регіоналізму.

Дослідження наукових засад управління районоформуванням для визначення ефективних шляхів удосконалення просторової організації господарства в цілому і стало метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Крупні економічні райони формуються на основі регіональних господарських комплексів. Єдність їх економічних систем складається завдяки диверсифікованим виробничим, споживчим, соціальним та іншим зв'язкам. Взаємодія господарських комплексів суміжних областей у межах економічних районів призводить до нівелювання внутрішньорайонних відмінностей.

Для надання більшої організованості різноманітним видам міжрегіональних та міжрайонних зв'язків може створюватися спільна для суміжних регіонів економічна чи економіко-адміністративна надбудова з чітко визначеними ефективними управлінськими функціями. Цей районний (надрегіональний) інституційний орган матиме певні повноваження як у сфері виробництва, так і збуту продукції. В його компетенції можуть бути окремі види економічної взаємодії регіонів (областей) або певні сегменти міжрегіонального та світового ринків товарів чи послуг, розроблятися спільні для областей механізми регулювання економічної діяльності суб'єктів підприємництва з партнерами, що знаходяться за межами району. В колі його уваги знаходиться спільні для областей, що входять в економічний район, соціальні питання, насамперед, щодо регулювання районного ринку праці, створення єдиної загальнорайонної соціальної інфраструктури тощо.

Важливим для соціально-економічного розвитку регіону є не лише створення надрегіональних інституцій управління, але й делегування їм частини прав і можливостей регіонів. Значного ефекту можна досягти завдяки формуванню балансу повноважень між регіонами і районами в різних сферах діяльності — економічній, соціальній, ринку праці, розселенні населення тощо. В межах районів можуть формуватись локальні форми територіальної організації господарства, функціонування яких пов'язане як із загальнонаціональною, так і світовою господарськими системами. Саме в них можуть створюватися унікальні економічні системи, оскільки можливості районів більші, ніж окремих регіонів (областей), підвищується їх роль у світовому і національному господарстві внаслідок того, що економіка районів — це велика господарська система.

Важливу роль у формуванні економічних районів можуть відігравати кластерні механізми управління функціонуванням локальних галузевих економічних систем, які об'єднані технологічними відносинами, соціальними, інформаційними та іншими зв'язками.

Особливістю сучасної моделі управління економічним розвитком є посилення інтеграції — виробничої, фінансової, міждержавної тощо. Ця тенденція притаманна і внутрішньонаціональному об'єднанню регіонів (областей) у межах економічних районів. Глобалізація не лише проявляється у проникненні товарів на ринки інших держав, але й відіграє роль регулюючого чинника формування районних об'єднань (наприклад, галузей спеціалізації великих економічних районів із галузями світового господарства). Таким чином виникають світові економічні об'єднання та формуються глобальні ринки. Зростає роль таких районоформуючих чинників як наявність на певних територіях унікального інноваційного, паливно-енергетичного, технологічного та інших видів потенціалів, які мають світове значення.

Особливості управління територіальною організацією господарства обумовлюють відповідні світові потоки товарів, сировини робочої сили, інвестицій тощо. Економічні райони з їх профільючими галузями виробничої спеціалізації глобаль-

ного масштабу формують напрями експорту та імпорту. Для управління системами вивозу-ввозу в умовах глобалізації необхідно вивчати світові ринки та особливості їх функціонування, що дасть можливість спрямувати включення районів у виробничо-збутові мережі світу в різних галузях та вступ країни в окремі економічні об'єднання (ЄС, АТР тощо). Вхідження в глобальні економічні мережі впливає на визначення пріоритетних галузей економіки районів, в які спрямовуються інвестиції. Це вплине на їх експортний потенціал і дозволить глибше інтегруватись у світову економічну систему.

Разом з тим, важливим є визначення імпортозалежності районів, можливості її зменшення. У вирішенні цього питання все більше зростає роль управління внутрішньорайонною (внутрішньогалузевою в межах району) спеціалізацією, розвитком кооперування і комбінування. Заслугує на увагу створення єдиних виробничих систем між різними корпораціями на основі супідряду підприємств як гнучкої форми управління діяльністю. Сукупність зв'язків можна класифікувати як виробничі, збутові, інвестиційні, ресурсні тощо. Зазначене сприятиме поглибленню інтеграції економічної системи і характеризуватиме її територіально-господарську цілісність, регуляторно-правову єдність, інституційну спільність, мінімізацію негативних зовнішніх впливів. У цьому полягає зміст управління формуванням господарських комплексів районів.

На основі аналізу сучасного стану взаємопов'язаності елементів економічних систем районів можна зробити висновок про зростання галузевої розбалансованості господарських систем та зниження їх взаємозалежності. Це негативно позначилось на самодостатності і відтворюваності внутрішньорайонних соціально-економічних процесів. Причиною є не лише ліберальна модель економічної системи, в межах якої розвивається підприємництво, але й значне зменшення управління розвитком і розміщенням продуктивних сил регіонів. У нинішніх умовах воно значною мірою здійснюється стихійно, відповідно до індивідуальних інтересів суб'єктів підприємництва, що важливо враховувати під час розробки механізмів управління районоформуванням.

Нині Україна знаходиться в новому гео економічному просторі як суверенна держава, де майже немає централізованих державних механізмів планового розвитку господарства регіонів: економіка їх стала відкритою для зовнішніх впливів, ринкові методи господарювання досить просто долають будь-які обмеження. Особливими стали бюджетні відносини центральних та регіональних органів влади і місцевого самоврядування завдяки новому порядку формування місцевих і зведеного бюджетів країни. В цих умовах регіони всіх типів, насамперед, малі міста й села, не можуть забезпечити конкурентоспроможність власної економіки як на національному, так і глобальному рівні.

Успадкована система розміщення виробництва та форми розселення перестали відповідати сучасним ринковим умовам господарювання. Зараз господарські комплекси лише окремих міст (Київ, обласні центри) відіграють роль найбільш конкурентоспроможних. До останніх відносяться і господарські комплекси поселень, в яких профілюючим є виробництво конкурентоспроможної на світових ринках мінеральної сировини (видобуток рудних та паливно-енергетичних ресурсів), а також продуктів її переробки (металургійні та хімічні центри), окремі галузі харчової промисловості. Саме вони притягують вітчизняні та іноземні інвестиції, а також населення навколишніх поселень. Зараз усе більше зростає роль населених пунктів, насамперед, міст, що знаходяться поблизу транзитних транспортних шляхів, центрів підготовки кваліфікованих кадрів, прикордонних центрів, а також поселень, що розміщуються в межах впливу великих міст або знаходяться в сприятливих рекреаційних зонах.

Найбільших змін зазнає сільське населення й типи сільських поселень. У зв'язку із зростанням ролі приватної форми власності на засоби виробництва, насамперед, землю, докорінно змінилась потреба в робочій силі. Господарська діяльність у нинішніх умовах хоча і забезпечує зростання масштабів виробництва продукції, од-

нак потреба в робочій силі має менші темпи зростання. В умовах відсутності розвинутої і злагоджено функціонуючої ринкової інфраструктури й розвитку, головним чином, дрібноземельних товаровиробників, зменшилась кількість зайнятих у сільському господарстві. Різке звуження ринку сільськогосподарської праці призвело не лише до зрідження заселеності сільської місцевості і, таким чином, до зниження продуктивності сільської території, а й позначилося на територіальній концентрації населення та формуванні системи поселень. Погіршилась структура найбільш продуктивної робочої сили як за віковими, так і за кваліфікаційними ознаками. Відсутність науково обґрунтованого управління розвитком аграрної сфери негативно позначається на територіальній концентрації і просторовій розосередженості найбільш цінних ресурсів майбутнього розвитку сільської місцевості — кваліфікованої робочої сили, новітніх технологій у сільськогосподарській діяльності, інтелектуальних центрів формування сільської громади.

Зараз найбільш конкурентоспроможними на глобальному ринку стали промислові центри і регіони Донбасу, Придніпров'я, Центру України, в яких зосереджено експортноорієнтоване виробництво або ринкова інфраструктура чи інші вигідні умови інвестування.

Такий характер просторового розвитку економіки не сприяє територіальній єдності країни. Він обумовлює значний розрив темпів розвитку економіки і створення сприятливих соціальних умов проживання населення в регіонах.

Домінуюча в Україні виробнича спеціалізація більшості регіонів, якщо рахувати за часткою випуску експортної продукції, не забезпечує їх конкурентоспроможність на світовому ринку. За обсягами виробництва провідними в більшості регіонів України в останній період стали будівництво й харчова промисловість. Цим продуктом праці не можна завоювати світові ринки, хіба що в надто вузьких сегментах. В Україні й досі не сформовані великі загальнонаціональні кластери як прогресивні форми територіальної організації виробництва. Лише на рівні окремих районів, насамперед, Донбасу і Придніпров'я, завдяки діяльності на їх території великих компаній у металургійній, хімічній, машинобудівній галузях промисловості, виникли умови для формування територіальних кластерів з конкурентоспроможними на світовому ринку виробництвами.

Більшість поселень, особливо малих міст, мають монопрофільну економіку, слабкі зв'язки з великими вертикально інтегрованими корпораціями, що зменшує їх шанси розвитку в умовах глобальних ринків ресурсів і товарів та знижує можливість участі в конкурентоспроможних у світовому масштабі транснаціональних виробничих компаніях.

Моделі управління майбутнім розвитком районів можуть бути досить різними. Найбільш поширеною в попередній історичний період була модель вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку районів. Вона реалізовувалась шляхом планового і централізованого розподілу капітальних вкладень та розміщення підприємств по території країни. Це забезпечувало територіальну розосередженість підприємств і галузей господарства, робочої сили та розселення населення в цілому. Оскільки основним, а в більшості випадків єдиним, доходом була заробітна плата, то таким чином, завдяки регулюванню її розмірів забезпечувалось вирівнювання рівнів життя населення, а плановий розподіл капітальних вкладень сприяв розвитку районів.

У ринкових умовах у тих районах, де виробництво не зуміло пристосуватись до нових умов господарювання, різко поляризувались можливості забезпечення достатнього рівня життя населення. До того ж рівень заробітної плати став менш регульованим, оскільки держава встановлює лише рівень мінімальної зарплати. В доходах населення в нинішніх умовах заробітна плата — не єдине джерело і часто навіть не основне. Все це впливає на поляризацію районів за рівнем життя населення.

Важливим інструментом управління розвитком районів може бути виконання законодавчо затвердженої Генеральної схеми планування територій. Нею визначені

пріоритети і послідовність розвитку конкретних регіонів з урахуванням тих функцій і завдань, які поставлені на той чи інший період часу для країни. Однак її треба уточнювати і доповнювати розробленням Генерального плану економічного розвитку територій. Оскільки галузі господарства конкретного регіону належать до різних міністерств і відомств, то діяльність останніх в районах часто не скоординована. Це стосується таких інфраструктурних галузей, як транспорт, зв'язок, енергетика, а також соціальна сфера. Прийнята у 2002 році Генеральна схема планування територій не відіграє і не може відігравати координаційної ролі управління розвитком і розміщенням економічної діяльності.

Не останню роль у забезпеченні управління розвитком районів відіграє адміністративно-територіальний поділ країни. Законодавчо встановлені межі населених пунктів, районів і областей часто стримують економічні процеси, зменшують масштаби діяльності підприємств у регіоні. Це питання особливо гостро стоїть стосовно участі підприємств регіонів у глобальному ринку і реалізації міжрегіональних проектів у зв'язку з необхідністю узгодження їх у різних адміністративних органах.

Укрупнення адміністративних меж регіонів створює умови для більш простого порядку узгодження та реалізації міжрегіональних (районних) проектів. У розвинених країнах іноді для цього використовують такий механізм, як створення асоціацій муніципалітетів (США, Японія) або обширних територій (регіонів) зі спеціальною системою управління. Остання може створюватися для вирішення специфічних завдань як регіонального, так і міжрегіонального значення.

Підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів можливе шляхом їх укрупнення, що зменшить невиробничі витрати. При цьому, через злиття їх адміністративних органів і утворення економічних районів зростає ефект масштабу, забезпечуючи глобальну конкурентоспроможність. Управління соціально-економічним розвитком районів може включати і спеціальну програму відродження старопромислових районів або окремих міст-регіональних центрів. В умовах мережевої економіки цей напрям управління розвитком цілком має право на існування. Особливо успішним він може бути для інноваційних форм територіальної організації господарства як найбільш конкурентоспроможних у глобальних економічних процесах. До того ж, їх виникнення і розвиток значною мірою визначаються впливом зовнішньоекономічних чинників.

У країнах Європи все більшого значення набуває така форма управління регіональним розвитком як утворення єврорегіонів. Зараз в країнах Євросоюзу їх налічується 136, в Україні їх дев'ять. Вони хоча і не проявили в нинішніх умовах свою ефективність, однак така форма прикордонних об'єднань територіальних громад створює можливість більш активного входження в глобальну економічну систему, мінімізації непродуктивних витрат, підвищення конкурентоспроможності продукції.

Для ліберальної моделі господарювання характерний принцип поляризованого розвитку, що орієнтується на окремі (опорні) центри, які іноді називають «полюсами зростання». Такими центрами частіше всього є міста з активною інноваційною діяльністю, які тим чи іншим способом впливають на суміжні території. Принцип поляризованого територіального розвитку орієнтує органи управління на створення базових регіонів, які здатні розширювати масштабність свого впливу на все більші території. Вони активно включаються в міжрегіональну і глобальну економічну діяльність.

Практика формування центрів (полісів) економічного зростання досить поширена у світі. Прикладами можуть бути домінування Паризького району (Франція), міста Мілан (Італія), агломерацій Мадрида і Барселони (Іспанія), Токіо (Японія) та ін. В її основі лежать природні, соціально-економічні, науково-технічні та інші чинники. Мережа таких опорних центрів (регіонів) визначається для кожної конкретної країни окремо.

Висновки. В управлінні регіональним розвитком важлива диференційованість державної політики. Вона визначається особливостями територій і механізмів, які необхідно використовувати для вирішення тих чи інших завдань. Для цього обгрун-

товується виділення певних центрів і зон у регіонах і визначаються заходи, які забезпечують досягнення поставлених цілей.

Стратегічною метою районування і районоформування є підвищення добробуту та якості життя населення, забезпечення відтворення і зростання їх продуктивних сил, досягнення стійких темпів економічної динаміки з посиленням глобальних і національних конкурентних позицій районів. Здійснити це можна шляхом управління ефективною інтеграцією виробництв, розвитком новітніх форм їх територіальної організації, переходом до формування опорного економічного каркасу країни у вигляді мережі економічних районів. При цьому зберігається самостійність регіонів і єдність економічного простору країни.

Підтримку повинні отримати райони, які мають стійкі тенденції зростання, де знаходяться великі поселенські центри з розвинутою ринковою інфраструктурою, навчальною, науковою і проектною базою, технічним потенціалом тощо. Саме сукупність регіонів як локомотивів піднесення стане каркасом просторової організації країни. Він формується спільністю господарського і соціального життя населення та єдиною системою інфраструктури. Така каркасна територіальна організація господарства країни повинна забезпечити її інтеграцію у глобальний ринок, управляючи потоками товарів, фінансів, робочої сили, інновацій. Зазначена структура буде визначальною у формування економічних районів.

У сучасних умовах важливим є управління розвитком інноваційних форм територіальної організації господарства. До них можна віднести зони (центри) інноваційного розвитку, в яких концентруються висококваліфіковані кадри і є широкий доступ до ринків інформації і фінансів. У складі таких зон (центрів) можуть бути наукогради, центри трансферу технологій, вищі навчальні заклади і науково-дослідні центри, які забезпечують інтеграцію наукової та освітньої діяльності, технопарки, інноваційно-технологічні центри, бізнес-інкубатори тощо.

Формування територіальної інноваційної системи розвитку України пов'язано зі створенням техніковпроваджувальних та промислово-виробничих зон.

Таким чином, диверсифікація методів управління та активізації їх застосування є важливим напрямом економічно ефективного районоформування.

Література

1. Аламтєєв П. М. Экономическое районирование СССР. — М.: Изд-во экономической литературы, 1969. — 235 с.
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. — М.: Мысль, 1983. — 350 с.
3. Заставний Ф. Д. Географія України. — Львів: Світ, 1994. — 472 с.
4. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил (теоретико-методологічні основи): Навч. посібник. — К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. — 244 с.
5. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования. — М.: Мысль, 1969. — 265 с.
6. Колотиевский А. М. Вопросы теории и методики экономического районирования. — Рига: Зинатне, 1967. — 252 с.
7. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник. — К.: Знання, 1998. — 416 с.
8. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. — К.: Наук. думка, 1993. — 219 с.
9. Поповкін В. А., Калитенко А. П., Розинка В. О. Аванпроект економічного районування України. — К.: НІСД, 1994. — 90 с.
10. Пістун М. Д. Основи теорії економічної географії: Навч. посібник. — К.: Вища школа, 1996. — 231 с.
11. Пробст А. Е. Эффективность территориальной организации производства (методологические очерки). — М.: Мысль, 1965. — 208 с.
12. Фейгин Я. Г. Закономерности и факторы развития экономических районов. — М.: Наука, 1965. — 286 с.